

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Kateřina Voleková

Česká lexikografie 15. století

Czech Lexicography of the 15th Century

Teze disertační práce

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Úvod

Cílem této práce je postižení vývojových tendencí české lexikografie v 15. století na základě analýzy dochovaných rukopisných pramenů. Kromě shromáždění relevantních lexikografických děl se v práci zaměřujeme převším na to, jak se vyvíjela česká středověká lexikografie od svých počátků ve 14. století, jaký vliv měla cizojazyčná lexikografie na lexikografii českou a jakým způsobem přispěla lexikografická díla k rozvoji staročeské slovní zásoby. Soustředíme se jak na obecné tendence, jako je čerpání z tradice, tvoření nových typů slovníků, adaptace cizojazyčných děl aj., tak na jednotlivé typy lexikografických děl, na popis jejich struktury, obsahu a původu. Pro bohatství shromážděného materiálu, který přesahuje tři sta padesát rozsáhlejších i kratších lexikografických památek, se zaměřujeme převším na překladovou lexikografii českou a k výkladové lexikografii v latinském jazyce přihlížíme jen v případě, že obsahuje české glosy.

Předkládaná práce se skládá ze čtyř kapitol, závěru, seznamu použité literatury a příloh. V úvodní kapitole představujeme prameny a literaturu k tématu, dotýkáme se terminologických a edičních problémů a shrnujeme dosavadní bádání o české středověké lexikografii. Druhá kapitola se zaměřuje na tu část evropské lexikografie, která nejvíce ovlivnila českou lexikografii, tj. na lexikografii latinskou a německou. Třetí, stěžejní kapitola práce se podrobně věnuje středověké české lexikografii. Cílem je zhodnotit veškerou lexikografickou produkci s českými lexémy vzniklou v 15. století, a to v co největší možné míře na základě vlastního ohledání a rozboru.

Vzhledem k těsné provázanosti s lexikografickými díly předcházejících období uplatňujeme zároveň chronologické a tematické hledisko a v popisu postupujeme od počátků lexikografie v českých glosách v cizojazyčných textech přes slovník jako součást jiného textu k překladovým slovníkům. Nejprve se věnujeme dvojjazyčným slovníkům latinsko-českým, pak následují překladové slovníky vícejazyčné, slovníky česko-latinské a české výkladové slovníky. Třetí kapitolu uzavírají první tištěné slovníky z počátku 16. století. V každé podkapitole třetí kapitoly členíme slovníky tematicky podle obsahu a zaměření. Z hlediska obsahu rozlišujeme rozsáhlé slovníky usilující pokrýt co největší část slovní zásoby a krátké slovníčky zaměřené na určitou malou část slovní zásoby. Podle makrostruktury rozdělujeme texty na slovníky řazené věcně, slovníky řazené abecedně a slovníky neuspořádané. Pokud nedoplňujeme dosavadní poznání o nové nálezy, omezujeme se jen na stručnější popis díla s odkazem na další literaturu. Podrobněji analyzujeme jen vybraná díla, kterým nebyl dosud věnován dostatek pozornosti nebo která nebyla dosud známa. U kratších slovníků připojujeme jejich edici v transkribované podobě, pokud edice dosud

neexistuje nebo je z některého důvodu nedostatečná. U delších lexikografických textů uvádíme jen ukázky, které dostatečně charakterizují daný slovníkový text.

Čtvrtá kapitola prezentuje možnosti analýzy stavu staré češtiny a jejich vývojových tendencí v lexikografických dílech 15. století na několika sondách do oblasti pravopisu, hláskosloví, morfologie, lexika a syntaxe. V závěru shrnujeme vývoj české lexikografie od počátků do konce 15. století.

Kromě seznamu použité literatury obsahuje disertační práce kompletní seznam českých lexikografických pramenů, roztržiděných podle místa uložení, a obrazovou přílohu s ukázkami z českých lexikografických děl 15. století a z archivních materiálů k historii bádání o české lexikografii.

Česká lexikografie do konce 15. století

Česká lexikografie vykazuje již od svých počátků ve vysoké míře závislost na latinské a německé lexikografii. Počátky české lexikografie jsou obecně spatřovány v českých glosách v cizojazyčných dílech. Jedny z nejstarších českých glos jsou překladové vpisky v latinském slovníku *Mater verborum* ze 13. století. Také později ve 14. a 15. století jsou cizojazyčná lexikografická díla v různém rozsahu opatřována českými překlady.

Od 14. století dochází k vypisování latinsko-českých glos a k vytváření prvních neuspořádaných seznamů. Nejstarším známým seznamem a *de facto* i nejstarším latinsko-českým slovníčkem je *Rostlinář olomoucký* z doby kolem roku 1300, jehož rukopis je však nyní nezcěstný a jehož popis a obsah je nám znám pouze zprostředkovaně z literatury.

Impulzem pro další rozvoj české lexikografie je rozkvět nižšího i vyššího školství v druhé polovině 14. století. V nižších školách při farách, v kláštorech a ve městech se lexikografický text stává pomůckou, která má usnadnit osvojování latiny při výuce. Prostřednictvím mateřského jazyka má žák porozumět obtížnější latinské školní četbě. V prostředí latinské školy při pražské kapitule vznikají v 50. a 60. letech 14. století tři latinsko-české veršované slovníky *Vokabulář (gramatický)*, *Bohemář* a *Glosář*, které mají žáky připravit na studium na univerzitě. Jejich autorem je M. Bartoloměj z Chlumce, řečený Klaret, a jeho družina pomocníků. Klaretovy slovníky pokládají základy jak českého slovníkářství, tak českého odborného názvosloví a česká středověká lexikografie z nich čerpá po celé 15. století.

Slovníky se ve školním prostředí stávají též součástí výukové příručky učitele, která obsahuje úseky latinského textu užívaného jako školní četba spolu s komentářem a latinsko-českým slovníčkem, který překládá po řadě jednotlivá slova, sousloví a obraty latinského textu. Ke školní četbě patřily soubory

latinských sekvencí a hymnů. Z poslední čtvrtiny 14. století a první poloviny 15. století jsou dochovány tři sekvenciáře a stejný počet hymnářů se strukturou která je charakteristická pro příručku pro učitele. Tato latinsko-česká díla se skládají z latinské sekvence nebo hymnu, následného latinského výkladu k textu a latinsko-českého slovníčku k vybranému úseku (např. latinsko-český *Sekvenciář opavský*). Další ze školních příruček pro elementární výuku je latinsky veršovaný slovník *Cornutus* neboli *Roháč*, připisovaný Janu z Garlandie, který se zaměřuje na vysvětlení neobvyklých slov (*vocabula exotica*), zvláště řeckého a hebrejského původu. Čtyři z bohemikálních rukopisů *Cornutu* jsou opatřeny kromě komentářů k veršům i českým meziřádkovým překladem, který je v každém rukopise odlišný; nejstarší rukopis pochází z konce 14. století, nejmladší z druhé poloviny 15. století. To ukazuje na tradici a rozšíření užívání latinského slovníku *Cornutus* jako školní příručky v českých zemích po celé 15. století.

Ze školního prostředí pochází také nejstarší česko-latinský lexikografický text, jedná se o česko-latinskou stylistickou příručku z 2. poloviny 14. století. Účelem kompendia, novodobě označovaného jako *Dialogi Bohemarii*, je poskytnout studentovi zásobu slov a frází a naučit jej ozdobnému latinskému slohu a užívání správných kadencí, a to opět prostřednictvím mateřského jazyka, tedy staré češtiny.

Jako pomůcka pro studium a porozumění náročnému biblickému textu sloužily kromě jiných příruček a komentářů početné latinské výkladové slovníky. Od počátku 15. století byly latinské slovníky *Lucianus* Heinricha z Řezna, *Mamotrectus* Jana Marchesiniho a anonymní *Interpretace* vykládající slova evangelií a epištol opatřovány v různé míře českými překlady. Dochovaly se v četných opisech, rukopisů slovníku *Lucianus* s českými glosami je dochováno nejméně šestnáct, rukopisů s glosovanými *Interpretacemi* osmnáct. Na základě původního *Mamotrectu* vznikají překladové latinsko-české slovníky vykládající po řadě neznámá nebo obtížná slova biblických knih, tzv. mamotrekty lokální, jejichž opisů je z 15. století doloženo přes dvacet. Kromě toho se v první polovině 15. století objevují latinsko-české mamotrekty lokální na perikopy církevního roku, dochovány jsou dva rozsáhlé slovníky k evangeliím a epištolním perikopám s odlišným českým překladem (*Mamotrekt břevnovský* a *Mamotrekt drkolenský*) a dva krátké mamotrekty pouze na perikopy doby postní. Zřejmě později vzniká odlišný typ biblického slovníku, a to abecední latinsko-český mamotrekt, který je dochován pouze ve dvou rukopisech a jednom zlomku.

Českými překladovými glosami byly opatřovány v 15. století další lexikografické texty, a to jak zahraničního původu, jako např. latinsko-německé

slovníky *Breviloquus*, *Synonima apotecariorum* a *Vocabularius Ex quo* (Slovník Diefenbachův z roku 1470), tak ojediněle i původu domácího, jako latinská encyklopedie *Liber viginti arcium*, jejímž autorem je český spisovatel Pavel Židek. Soustavným glosováním latinského textu českými překlady vznikají překladové latinsko-české slovníky. Příklad geneze textu s lexikografickými rysy od původních překladových glos představuje latinsko-český penitenciář *Peniteas cito peccator*. Stejný princip jako v latinsko-českých sekvenciářích a hymnářích byl použit v jednom z rukopisů veršované příručky pro zpovědníky *Peniteas cito peccator* přičítané neprávem Petrovi z Blois. V klementinském opisu z roku 1416 jsou za lingvistické komentáře vkládány latinsko-české slovníčky k veršovému úseku. Podobně doplněním českých překladů do rejstříku k latinskému lékařskému pojednání o rostlinách *Herbarius* Křišťana z Prachatic se stal původně pomocný text pro snazší orientaci v díle zároveň latinsko-českým abecedním slovníkem.

Pro české prostředí byly adaptovány i další cizojazyčné slovníky, latinsko-německý alfabetař *Abstractum* k vysvětlení filosofických a teologických pojmů z doby kolem roku 1300, latinsko-německý jmenný alfabetař *Abba* a latinsko-německý slovesný alfabetař *Abbreviare* z počátku 15. století. Soustavným překládáním latinských heslových slov nebo jejich německých ekvivalentů v těchto slovnících vznikly jejich adaptace buď trojjazyčné (brněnský latinsko-německo-český slovník, který byl zapsán po roce 1424 za slovník *Catholicon* a který je kompilací slovníku *Abstractum* a *Abba*), nebo dvojjazyčné, vynechal-li autor nebo pozdější opisovač německou část (latinsko-české jmenné a slovesné alfabetaře *Abba* a *Abbreviare* ve *Slovníku klementinském* a *Slovníku ostrihomském* z 2. poloviny 15. století).

Po polovině 15. století se objevují další trojjazyčné slovníky. Měly pravděpodobně sloužit jako učebnice cizích jazyků pro prince panovnického rodu Habsburků, kteří měli vládnout kromě latinského jazyka také národními jazyky Svaté říše římské. Pro Ladislava Pohrobka byl určen latinsko-německo-český slovník Jana Holubáře. Latinsko-německo-český slovník *Triologus* z roku 1489 si v dospělosti nechal zhotovit císař Maxmilián I. Snad se stejným cílem vznikl v druhé polovině 15. století ojedinělý latinsko-italsko-česko-německý slovník ze sbírek vatikánské knihovny, a to úpravou původně dvojjazyčné italsko-německé konverzační příručky pro obchodníky, přicházející ze střední Evropy do Itálie, hlavně do Benátek.

Těžiště české lexikografie konce 14. století a celého 15. století spočívá především v latinsko-českých slovnících různého rozsahu a formy, které jsou kompilacemi různých lexikografických pramenů, mezi něž patří především

Klaretovy slovníky a latinsko-české mamotrekty. Tyto slovníky překládají do staré češtiny především tzv. *vocabula bona* – latinská slova, která jsou vhodná a potřebná jak pro studijní četbu beletristických, biblických, teologických, filosofických nebo gramatických spisů, tak pro lékařskou, právnickou nebo kazatelskou praxi. Jsou to buď nomenklátory (např. latinsko-český slovník *Nomenklator* či tzv. *Bohemář menší*), nebo alfabetaře (např. latinsko-český slovník *Anonymus* či *Mamotrekt klementinský*) nebo z hlediska makrostruktury neuspořádané slovníky (např. krumlovský latinsko-český slovníček *Exposicio vocabulorum*).

Protikladem k slovníkovým kompilacím jsou spíše kratší slovníčky zaměřené na konkrétní úzkou oblast slovní zásoby, především na odbornou terminologii. Tyto lexikografické texty sloužily jako praktické pomůcky pro porozumění uživatelům a čtenářům rukopisů, mezi něž patřili středověcí vzdělanci, zvláště teologové, kazatelé, lékaři, úřední písaři, učitelé a studenti. Především pro kazatelskou a pastorační praxi byly určeny latinsko-české slovníčky k určitému biblickému úryvku, například o nečistých zvířatech nebo o částech svátečního oděvu židovských žen, dále slovníčky o čtverém smyslu Písma svatého a slovníčky vyjmenovávající druhy hříchů. Lékařům sloužily četné latinsko-české rostlináře, které obsahují latinské a latinizované řecké a arabské názvy bylin, nerostů a jiných léčivých přírodních přípravků s jejich příslušnými českými ekvivalenty (např. *Rostlinář strahovský*). Kromě nich se objevují slovníčky s pojmy ze společenské oblasti (příbuzenské a právní termíny), z oblasti přírodovědné (názvy planet, čtyř letor aj.) a lingvistické (slovesa, zlomek latinsko-české gramatiky ve *Slovníku klementinském*).

Latinsko-české a česko-latinské terminologické slovníčky přispívají k pronikání češtiny do oborů vyhrazených dříve pouze latině. Bývají také součástí odborných pojednání jak teologických (např. latinsko-český slovníček čtverého smyslu biblického textu v latinském spisku *De quadruplici sensu*), tak přírodovědných (např. latinsko-české a česko-latinské slovníčky v *Hvězdářství krále Jana*). Vyvrcholením počesťovací tendence je pak v první polovině 15. století český překlad latinského výkladového slovníku *Interpretationes Hebraicorum nominum*, který se zaměřuje na výklad biblických osobních a místních vlastních jmen, a na konci 15. století český výklad pěti termínů z oblasti práva (*pankhart, sebranec, padúch, chlap* a *zlosyn*), dochovaný ve čtyřech právních sbornících. O rozvoji české právní terminologie svědčí i ojedinělý český terminologický slovníček právních pojmů z okruhu saského práva s dobovým titulem *Exposicio vocabulorum legalium*.

Vedle obsahu prochází vývojem i forma slovníku. Z hlediska makrostruktury se v lexikografických dílech proti prvotním neuspořádaným výpisům a soupisům glos prosazuje uspořádání lokální a věcné, později čím dál tím více také abecední. Vedle lokálních latinsko-českých mamotrektů se v druhé polovině 15. století objevují mamotreky abecední. Abecední pořádek převažuje zvláště v latinsko-českých rostlinářích, v nichž bylo abecední řazení podpořeno stejným uspořádáním některých herbářů a existencí abecedních rejstříků. V 15. století se setkáme také s abecedním přeuspořádáním původního nomenklátoru. Vybraná hesla z Klaretova *Glosáře* byla uspořádána v latinsko-český alfabetář, který se jednak dochoval v samostatném opisu (např. *Slovník vratislavský*), jednak byl pramenem pro některé latinsko-české kompilační slovníky (např. pro *Slovník Velešínův*).

Zápis heslových odstavců v překladovém slovníku je velmi různorodý, od zápisu hesel *in continuo* přes psaní jednotlivých heslových odstavců na samostatné řádky až po sloupcové rozdělení textu. Zvláště ve vícejazyčných slovnících jsou heslová slova a jejich ekvivalenty psány v samostatných sloupcích. Některé lexikografické texty ze své podstaty mají speciální uspořádání hesel, patří mezi ně většina latinsko-českých slovníčků smrtelných hříchů ve formě tabule nebo obrazového diagramu.

Z hlediska mikrostruktury je většina českých překladových slovníků velmi prostá a jejich heslový odstavec se většinou skládá jen z heslového slova a jeho ekvivalentu či ekvivalentů. Další údaje, jako je morfologická charakteristika, výklad významu nebo etymologie, odkaz na synonyma či pramen, mnemotechnický verš apod., nacházíme jen v dílech s cizojazyčnou předlohou (např. latinsko-české alfabetáře *Abba* a *Abbreviare*). Řetězení latinských nebo českých synonym v heslovém odstavci je typické až pro humanistické slovníky počínaje Bosákovým *Lactiferem*, ve slovnících 15. století se však objevují již první náznaky hromadění synonym (např. abecední latinsko-český mamotrekt, synonymické slovníky botanických názvů apod.).

Možnosti analýzy jazyka lexikografických památek

Ve většině doložených lexikografických památek není zapsáno datum vzniku rukopisu a dataci je třeba určit podle použitého materiálu (pergamen versus papír s filigránem), písma (textura versus bastarda) či pravopisu českého textu (spřežkový versus diakritický). Přesto často nelze dobu vzniku rukopisu stanovit přesněji než obecněji na konec 14. či začátek 15. století nebo na první či druhou polovinu 15. století. I přes tuto nepřesnost, která vyžaduje jistou obezřetnost vůči prameni, poskytují slovníky bohatý materiál k analýze. Krátké sondy do

pravopisu, hláskosloví, tvarosloví, slovtvorby, slovní zásoby a skladby lexikografických děl poukázaly na stav a vývojové tendence staré češtiny v 15. století.

V zápisu českého textu se obecně ve slovnících 15. století objevuje nový diakritický pravopis poměrně zřídka, mnohem častější je v písmu kombinace spřežkového a diakritického pravopisu. Český pravopisný kód je ve dvojjazyčných a vícejazyčných dílech pod přímým vlivem latinského a německého pravopisného systému, a tak dochází k vzájemnému ovlivňování kódů. V případě českého pravopisného kódu jde například o užívání latinských grafémů (*x, qu*) a méně obvyklých spřežek (*fch*).

V oblasti hláskosloví poskytují slovníky cenné doklady na průběh a rozšíření hláskových změn. Potvrzují například časnou monoftongizaci *ie* v *í* na Moravě již v 1. polovině 15. století a přinášejí doklady pro okrajovou hláskovou změnu, řídkou diftongizaci vokálu *o > uo*, která je paralelní k diftongizaci dlouhého vokálu *ó*.

Slovníky jsou materiálovým zdrojem také pro výzkum morfologických tvarů, například adjektiv a sloves. Ještě v některých slovnících z 2. poloviny 15. století se v překladu využívá jmenného tvaru adjektiva (*stár, svoboden, paličkovato*) a adjektivum ve spojení se slovesem *býti* bývá ve jmenném dativním tvaru maskulina v singuláru (*bohatu býti*). Slovesné slovníky, které uvádějí heslové slovo v 1. os. sg. ind. prez., odrážejí vývoj vidového systému českého slovesa v průběhu 15. století. Poukazují na existující bohatou vidovou homonymii staročeského slovesa (*navoditi* impf. a *navoditi* pf.) a postupné pronikání sekundárních *ā*-kmenových imperfektiv (sekundární *docházěti* oproti primárnímu *dochoditi*).

Česká lexikografická díla jsou díky svému širokému tematickému rozsahu jedinečným pramenem pro zkoumání staročeské slovní zásoby. Často přinášejí nejstarší nebo jedinečné staročeské doklady na běžné české lexémy (např. *prvobytný, tkadlcovna*). Jak v oblasti hláskosloví a tvarosloví, tak i ve slovní zásobě nacházíme ve slovnících nářeční tvary, které poukazují na místo vzniku památky nebo opisu rukopisu (např. moravské *hofer* oproti českému *podruh*).

Nezřídka se čeští lexikografové uchýlili k vytvoření nového slova, protože stará čeština neměla dosud pro novou skutečnost vlastní pojmenování nebo překladatelé nenašli pro latinský lexém vhodný staročeský ekvivalent. Pro tvorbu nových slov užívali překladatelé jak slovtvorných postupů a prostředků běžných v českém přejímání, odvozování a skládání, tak prostředků zvláštních a neústrojných. V lexikografii stejně jako v jiné překladové literatuře staročeského období se zkoušely jazykové možnosti (např. ve tvoření ojedinělých imperfektiv:

pf. *obsiesti* > impf. *obsédovati*; pf. *roztlúci* > impf. *roztlukovati*). Nejednou ovšem čeští lexikografové překročili náležitě hranice a uchýlili se ke tvoření, které není pro danou slovtvornou kategorii obvyklé (např. adj. *věžňný*). U většiny ústrojných ani neústrojných neologismů nedošlo k dalšímu rozšíření a nové lexémy zůstaly omezeny jen na lexikografické texty, nebo dokonce na jediné dílo (např. hapax legomena *břuchodřvi*, *dětelík*, *hycl*, *nehrom*, *nosokapalicě*, *otřitní*, *prorokohvězdník*, *smldavišče*, *vzpěčilost*, *zlahoda* aj.).

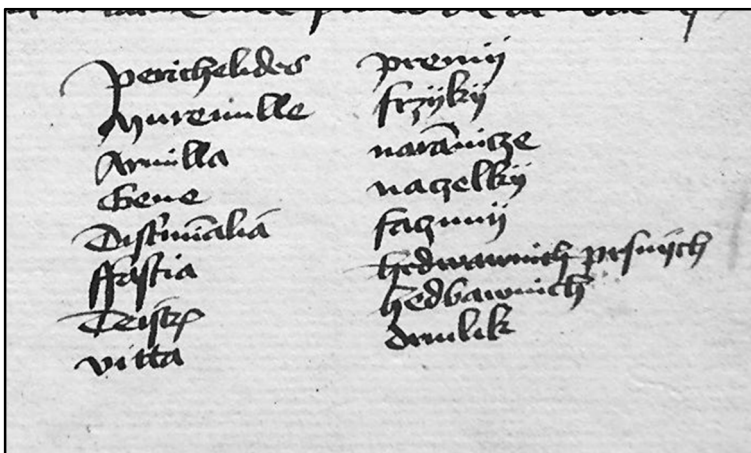
Při překládání se projevuje především snaha po náležitém a přiměřeném ekvivalentu, který má být podle dobového pohledu nejlépe jednoslovný, pokud je heslové slovo jednoslovné, nebo víceslovný, je-li překládáno sousloví apod. (např. *spoluhaněnie* za lat. *convicium*; *marná chlúba* za lat. *vana gloria*). Z přílišné závislosti na předloze pak vznikají velmi často slovtvorné kalky (např. *kamenonoš* za lat. *saxifer*, *mrzkomluvenie* za lat. *turpiloquium*, *nyninost* za lat. *presencia*, *spoluumřieti* za lat. *commori*, *vydřitel* za lat. *exactor* aj.). Kvůli úsilí o sémanticky přesný ekvivalent se mezi slovtvornými postupy českých lexikografů v některých případech objevuje odvozování a skládání z předložkového pádu (např. *obohumluv* za lat. *teologus*) nebo překládání opisem, zvláště relativní větou vedlejší (např. *ktož závist trpí* za lat. *invidiosus*; *žížalka, ješto hedvábie přede* za lat. *bombex*; *ješto z nápravy slúží* za lat. *vazallus*).

Specializované slovníčky dokládají terminologizaci jazyka v 15. století, kdy stará čeština proniká do vědních oborů vyhrazených dříve latině, zvláště do filosofie, teologie, práva, lingvistiky, lékařství, zoologie a astronomie. Pro staročeskou terminologii je charakteristická vysoká míra polylexie (např. *osladič*, *osladec*, *osladník*), synonymie (např. *kostival*, *svalník*; *otklad*, *otkládané peniez*, *varovní peniez*, *vergelt*) a polysémie (např. *fantovati*, *gver*, *ježek*, *bohobojně*), která je projevem kvalitativně odlišného stupně pojmové diferenciaci staročeské slovní zásoby ve srovnání s dnešním jazykem.

Závěr

Tato práce o české lexikografii 15. století shromažďuje známé i dosud neznámé české středověké slovníky, celkem přes 350 rukopisných textů. Pro rozsáhlost materiálu jsme se omezili na soupis, rozřídění a stručný popis dochovaných středověkých českých lexikografických děl a pouze u vybraných děl přinášíme podrobnější analýzu. Rozborem formální a obsahové stránky dochovaných slovníků jsme popsali vývojové tendence v české lexikografii 15. století a položili jsme základy pro podrobnější zkoumání skupin slovníků i jednotlivých lexikografických textů a jejich jazyka.

Ukázka latinsko-českého slovníčku

Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 110, 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu.

Perichelides [*periscelidas* Is 3,20] přemý
Murenulle [*murenulas* Is 3,24] frýžky
Armilla [*armillas* Is 3,19] náramnice
Gemme [*gemmas* Is 3,21] náčelky
Discriminalia [Is 3,20] facúny
Fascia [Is 3,24] prsník
Teristrum [*theristra* Is 3,23] hedbávník
Vitta [*vittas* Is 3,23] drmlík

Pozn.: Gemme] Gene rkp. | Fascia] Fastia rkp., po Fastia škrtnuto hedwawnich | prsník] prfných rkp. | hedbávník] hedbawnich rkp.

Výběr ze seznamu použité literatury

Sekundární literatura

- CLASSEN, Albrecht: Dictionaries/Glossaries. In: *Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends. Vol. 3*. Ed. A. Classen, Berlin, New York: Walter de Gruyter 2010, s. 1742–1749.
- ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renáta (eds.): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H 1995.
- DANHELKA, Jiří: Směrnice pro vydávání starších českých textů. *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285–301.
- DIEFENBACH, Lorenz: *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis*. Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer 1857.
- DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur*. Prag: Calve 1792.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský. I: (A–J), II: (K–N)*. Praha: Academia 1970.
- GEBAUER, Jan: Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví*. Praha: F. Tempský 1894, *Díl 3. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: F. Tempský 1896, *Díl 3. Tvarosloví 2. Časování*. Praha: F. Tempský 1898, *Díl 4. Skladba*. Praha: Academia 2007.
- GRUBMÜLLER, Klaus: Die deutsche Lexikographie von den Anfängen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. In: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Eds. R. Gouws – U. Heid – W. Schweickard – H. E. Wiegand, Berlin: Walter de Gruyter 1990, s. 2037–2049.
- HANUŠ, Ignác Jan: *Dodatky a doplňky k Jungmannově Historii literatury české, Díl 2*. Praha 1871.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha: Karolinum 2005.
- HLADKÁ, Zdeňka: České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku. *Naše řeč* 88, 2005, s. 140–159.
- HLADKÁ, Zdeňka: Lexikografie. In: *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Eds. Jana Pleskalová et al., Praha: Academia 2007, s. 164–198.
- HONEMANN, Volker: Zur Überlieferung des Abstractum-Glossars. In: *Lingua Germanica. Studien zur deutschen Philologie. Jochen Splett zum 60. Geburtstag*. Eds. E. Schmitsdorf – N. Hartl – B. Meurer, Münster, New York, München a Berlin: Waxmann 1998, s. 117–127.
- ILLING, Kurt: Abstractum-Glossar. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 1, Berlin: Walter de Gruyter 1978, s. 20–22.
- JÍLEK, František: Klaretové české názvosloví mluvnické. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická* 4, 1950.
- JUNGMANN, Josef: *Historie literatury české*. 2. vydání, Praha: F. Řivnáč 1849.
- KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: SPN 1969.
- KŘESÁLKOVÁ, Jitka: Na okraj českých slovníků z XV. a XVI. století. *Slavia* 66, 1997, s. 35–43.
- KYAS, Vladimír: Za českou předlohou staropolského mamotrektu. *Slavia* 27, 1958, s. 182–187.
- KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Academia 1997.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN 1986.
- Lexikon des Mittelalters*, Díly 1–4, 1508–1515, Munich and Zurich: Artemis 1989.
- MAREČKOVÁ, Dagmar: K rozšíření změn ie > í a uo > ů v 15. stol. (1. část). *Listy filologické* 80, 1957, s. 232–245.
- MARTÍNKOVÁ, Dana: Středověké vokabuláře a *Slovník středověké latiny v českých zemích*. *Listy filologické* 122, 1999, s. 32–38.
- MICHÁLEK, Emanuel: *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*, Praha: Academia 1989.
- MICHÁLEK, Emanuel: K vývoji v slovníkářství staročeského údobí. *Naše řeč* 77, 1994, s. 116–123.
- NĚMEC, Igor: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia 1968.
- NĚMEC, Igor: *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia 1980.
- NĚMEC, Igor: *Práce z historické jazykovědy*. Eds. R. Dittmann – H. Sobalíková – M. Vajdlová, Praha: Academia 2009.

- NEWERKLA, Stefan Michal: *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Schriften über Sprachen und Texte 7.* Frankfurt am Main: Peter Lang 2004.
- PÁTA, Josef: Česká lexikografie. Stručný nástin dějin českého slovníkářství. *Časopis pro moderní filologii 1*, 1911, s. 6–10, 103–106, 198–202, 296–301.
- PAUSCH, Oskar: Lateinisch-deutsch-tschechische Vokabulare für Habsburger Regenten im 15. Jahrhundert. In: *Die Volkssprachen als Lerngegenstand im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Ed. Helmut Glück, Berlin: Walter de Gruyter 2002, s. 21–35.
- PUMPROVÁ, Anna: Quadruplex est sensus Sacre scripture: K výkladu čtverého smyslu Písma připsovanému Husovi. *Studia Historica Brunensia* 56, č. 1–2, 2009, 89–104.
- RYBA, Bohumil: K dalším pracím o středověkém latinsko-českém slovníkářství. *Listy filologické* 86, 1963, s. 352–363.
- RYBA, Bohumil: *Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů*. Nepublikováno. Interní materiály ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- SCHNELL, Bernhard: Mittelalterliche Vokabularien als Quelle der Medizingeschichte: Zu den 'Synonyma apotecariorum'. *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen* 10, 1992, s. 81–92.
- SCHNELL, Bernhard: Synonyma apotecariorum. In *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 9, Berlin: Walter de Gruyter 1995, s. 557–559.
- SCHNELL, Bernhard: Vokabulariengruppe Abba - Avis - Abbreviare. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 10, Berlin: Walter de Gruyter 1999, s. 491–493; 11, Berlin: Walter de Gruyter 2004, s. 1638.
- SCHNELL, Bernhard: Das 'Artemisia-Vokabular'. Ein unbekanntes Pflanzenvokabular und seine primäre Funktion. *Sprachwissenschaft* 36, č. 2, 2011, s. 179–195.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*, Praha: Academia, KLP 1977–.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia 1968.
- Staročeský slovník. Díly 1–26*. Praha: Academia 1970–2008.
- ŠTERNBERK, Kašpar Maria: *Abhandlung über die Pflanzenkunde in Böhmen*. Prag: Calve 1817.
- TRUHLÁŘ, Josef: Latinská cvičebnice staročeská. *Věstník České akademie věd a umění* 7, 1898, s. 521–522.
- TRUHLÁŘ, Josef: Paběrky z rukopisů Klementinských. VI–XVIII. *Věstník České akademie věd a umění* 7, 1898, s. 45–50, 209–213, 271–274, 409–410, 521–525, 590–593, 660–664.
- VILIKOVSKÝ, Jan: Co jsou vlastně tzv. Dialogi Bohemarii? *Listy filologické* 63, 1963, s. 390–396.
- VIDMANOVÁ, Anežka: Mistr Klaret a jeho spisy. *Listy filologické* 103, 1980, s. 213–223.
- VIDMANOVÁ, Anežka: *Laborintus*. Praha: KLP 1994.
- VINTR, Josef: Staročeské pašije z hornorakouského kláštera Drkolná/Schlägl. *Listy filologické* 114, 1991, s. 246–255.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: *Latinsko-český slovník Klementinský (obecná charakteristika, analýza překladu sloves, edice)*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2009.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem *Catholicon*. *Listy filologické* 136, 2013, s. 59–123.

Katalogy rukopisů

- BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze. Díl I*. Praha: Melantrich 1926.
Díl II. Praha: Melantrich 1927.
- BISTRICKÝ, Jan – DRKAL, František – KOUŘIL, Miloš: *Státní archiv v Opavě: Průvodce po archivních fondech. Svazek 3. Pobočka v Olomouci*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR 1961.

- BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Eds. H. Harder – H. Rothe, Köln, Weimar, Wien: Böhlau 1994.
- DRAGOUN, Michal – MAREK, Jindřich: *Rukopisné zlomky knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Patery a Čenka Zíbrta*. Praha: Národní muzeum, Scriptorium 2012.
- DŘÍMAL, Jaroslav: *Archív města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra v Praze 1956.
- GÖBER, Willi: *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Díly 1–26. Wrocław, ca. 1920–1940 (rukopis a strojopis).
- HOFFMANN, František: *Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Jihlava: Okresní úřad Jihlava, Státní okresní archiv v Jihlavě 2001.
- KOWALCZYK, Maria – KOZŁOWSKA, Anna – MARKOWSKI, Miecislaus a kol.: *Catalogus codicum mancriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur: Vol. 6. Numeros continens inde a 772 usque ad 1190*. Krakov: Officina Editoria Księgarnia Akademicka 1996.
- PATERA, Adolf – PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů Metropolitní kapitoly pražské*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1910.
- PAVEL, Raphael: Beschreibung der im Stifte Hohenfurt befindlichen Handschriften. In: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte, Bd. 2 (Xenia Bernardina II,2)*. Wien 1891, s. 165–461.
- PODLAHA, Antonín: *Doplňky a opravy knihovny metropolitní kapituly pražské*. Praha: Metropolitní kapitula pražská 1928.
- PETR, Stanislav: *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. 2007.
- SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie I*. Martin: Matica slovenská 1981.
- SCHWARZENBERG, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien: Brüder Hollinek 1972.
- TOŠNEROVÁ, Marie a kol.: *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Komise pro soupis a studium rukopisů 2004.
- TOŠNEROVÁ, Marie a kol.: *Rukopisné fondy archivů v České republice*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Komise pro soupis a studium rukopisů 1998.
- TRUHLÁŘ, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis pragensis asservantur. Pars prior*. Praha: Královská česká společnost nauk 1905; *Pars posterior*. Praha: Královská česká společnost nauk 1906.
- VIELHABER, Godefrido – INDRA, Gerlacus: *Catalogus codicum plagensium (Cpl.) mancriptorum*. Linz: Libraria Ebenhoechiana, 1918.
- WEBER (= Kadlec), Jaroslav – TŘÍŠKA, Josef – SPUNAR, Pavel: *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1958.

Edice

- ČERNÝ, František: Slovník Wiesenberský. *Časopis Matice moravské* 35, 1911, s. 401–430.
- FLAJŠHANS, Václav: Mammotrekt klementinský. (Mam. A.). *Listy filologické* 20, 1893, s. 216–234, 290–312.
- FLAJŠHANS, Václav: Bohemář menší. *Listy filologické* 21, 1894, s. 365–372.
- FLAJŠHANS, Václav: *Klaret a jeho družina. Svazek 1. Slovníky veršované*. Praha: Česká akademie věd a umění 1926; *Svazek 2. Texty glosované*. Praha: Česká akademie věd a umění 1928.

- FLAJŠHANS, Václav, Strahovský rostlinář. *Časopis Českého musea* 91, 1917, s. 377–389.
- FLAJŠHANS, Václav: Dva stč. slovníky. *Věstník České akademie věd a umění* 37, 1928, s. 54–59.
- GRUBMÜLLER, Klaus a kol. (ed.): *Vocabularius Ex quo. Überlieferungsgeschichtliche Ausgabe. Band I. Einleitung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1988.
- HADRAVOVÁ, Alena: *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Židka: část přírodovědná*. Praha: Academia 2008.
- HANKA, Václav: *Zbírka nejdávnějších slovníků latinsko-českých*. Praha 1833.
- HULAKOVSKÝ, Jan: Památnosti v Trhových Svinech. *Květy* 10, 1843, příl. 7, s. 26–27.
- KŘESÁLKOVÁ, Jitka: *Il Vocabolario Quadrilingue Latino – Veneto – Ceco – Tedesco (Cod Pal. Lat. 1789)*. Bergamo: Istituto Universitario di Bergamo 1984.
- MENČÍK, Ferdinand: *Rozmanitosti: Příspěvky k dějinám starší české literatury. 1 díl*. Jičín: Nákladem knihkupectví J. Paška 1880.
- PATERA, Adolf – BAUM, Antonín: České glossy a miniatury v Mater verborum. *Časopis Musea království Českého* 51, 1877, s. 120–149, 372–390, 488–513.
- PAUSCH, Oskar: *Imperator, Kaiser, Cyesars: die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 2004.
- RYBA, Bohumil: K latinsko-českým mamotrektům. *Listy filologické* 67, 1940, s. 1–68.
- RYBA, Bohumil: Středolatinický slovník „Lucianus“ a jeho české úpravy. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-histricko-filologická*, 1944, č. 3.
- RYBA, Bohumil: K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostrihomským. *Listy filologické* 75, 1951, s. 89–123.
- TRÍŠKA, Josef: Krumlovský slovníček "Exposicio vocabulorum". *Studie o rukopisech* 30, 1993–1994, s. 51–65.
- ZAHRADNÍK, Isidor Theodor (ed.): *Slovník latinsko-německo-český pro Ladislava Pohrobka, krále českého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1904.

Další prameny

Listková kartotéka ke Staročeskému slovníku. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Internetové zdroje

- Elektronický slovník staré češtiny. Vokabulář webový* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.
- Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://handschriftencensus.de>>.
- Manuscripta Mediaevalia* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Deutsche Forschungsgemeinschaft. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscripta-mediaevalia.de>>.
- Manuscriptorium. Building Virtual Research Environment for the Sphere of Historical Resources* [online]. Národní knihovna České republiky. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>.
- MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.digitale-sammlungen.de/>>.
- Vokabulář webový* [online]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

